Sisserändamine. Et rahva-arvu loomulik juurdekasv Tartus 60-date aastateni on hoopis küsitav, tõenäoliselt täiesti puudus, teisest küljest aga linna elanikkude arv avaldas samal ajal üsna hoogsat tõusu, siis on selge, missugust otsustavat osa etendas siin sisserändamine. See oli linna rahva-arvu kasvamise määravaks teguriks. Ja seepärast on tähtis selgitada selle põhjusi üksikuil ajajärkudel, sest sellega on valgustatud linna kasvamise põhjused üldse. Et aga siin omakorda kahepoolsed tingimused arvesse tulevad, kõige pealt põhjused, mis sundisid Tartusse rändajaid oma seniseid elukohti maha jätma, ja teiseks elu muutumine linnas eneses, mis võimaldas uutele juurdetulijaile soodsama elatamise, siis on eeskätt eriline tähtsus küsimusel: kust olid pärit Tartusse sisserännanud?

Kindla vastuse selle peale annavad ainult aastasaja lõpu kohta 1897. a. rahvalugemise kokkuvõtted. Varema aja kohta on meil ainult ebamäärased ja kaudsed andmed. Et aastasaja lõpul Tartusse sisserännanute rõhuv enamik oli pärit Põhja-Liivimaalt (Lõuna-Eestist), eriti Tartu maakonnast, siis on meil seda suurem põhjus sajandi esimesel poolel ja keskpaigas sisserännanute algkodu otsida samast kohast. Talupoegade liikumisvabaduse kitsendused, mis aastasaja II pooleni raskeks tegid asumise teise maakonda ja eriti tõkestasid väljarändamist võõrasse kubermangu, samuti soodsama liikumisabinõu, nagu raudtee puudumine 1876. aastani, — see kõik kinnitab oletust, et Tartusse sisserännanute enamik ka aastasaja esimesel poolel ja keskpaigas oli pärit linnale lähemaist maakonnist, peaasjalikult Põhja-Liivimaalt. — Selle oletusega kokkukõlas on ka alljärgnevad arvud. 1847. kuni 1863. a. suurenes Tartu elanikkude arv sisserändamise kaudu 2110 inimese võrra; samal ajal rändas välja Tartu maakonnast 2826 inimest. Teisest küljest kahanes rahva-arv Lõuna-Eesti maakondadest väljarändamise kaudu samal ajajärgul 3814 inimese võrra, kuna vastavais maakonna-linnades elanikkude hulk sisserändamise teel suurenes kogusummas 3151 hinge võrra. Sellest järgneb, et Lõuna-Eesti külast väljarännanute hulk 1847.—1863. a katab täielikult teatava ülejäägiga kohalikkudesse linnadesse sisserännanute arvu, kuna samal ajal Tartu maakonnast on välja rännanud rohkem kui kohalikku linna sisse rännanud. Sel põhjal võime, silmas pidades tolleaegseid liikumisraskusi, kuigi mitte omades täpsamaid andmeid selle sisse- ja väljarändamise suuna kohta, siiski üsna põhjendatult väita, et sisserändamine Tartusse sündis peaasjalikult Lõuna-Eesti külast, eriti aga kohalikust maakonnast.

Samale otsusele tuleme 1867. a. rahvalugemise andmete põhjal. Kuigi neis elanikud liigitatakse ainult nende kuuluvuse (Hingehörigkeit) järele hingekirjadesse, ilma et selgitataks, kunas need inimesed Tartusse on rännanud, saame siiski nende põhjal küllalt selge kujutelma, kust sisserännanud pärit. Oma kuuluvuse järele oli Tartu elanikkude (21 014 in.) hulgas: kohalikke 7491, Riiast 262, Liivi kubermangust 11 389, Kuramaalt 268, Eestimaalt 245, teistest Vene kubermangudest 691, välisriikidest 570, teadmata kust 98. Nii oli rõhuv enamik Tartusse sisserännanuist sajandi kolmandal veerandil pärit Liivimaalt. Ja me ei eksi igatahes, kui edasi väidame, et suurem osa neist oli Tartu maakonnast, kuigi meil selle kohta otsesed statistilised andmed puuduvad. Lähem ümbrus on Tartule suurimaks salveks, kust ta sisserännanud pärit. See avaldub kujukalt, nagu seda näitavad 1897. a. rahvalugemise andmed, millest aga hiljemini, juba Liivimaa Eesti osa ja Tartu enese maakonna piirides, kus küladest väljarändamine Tartusse oleneb kaugelt suuremal määral nende lähedusest ja kaugusest Tartule kui kohaliku rahva arvu hoogsamast juurdekasvust ja tihedusest.